

ԱՐՄԵՆ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Պատմական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարան

ԴԱՐՁՅԱԼ Է. ԴԱՐԻ ՍԵՔԵՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՀԻՇՆԱՏԱԿԱԾ ՊԱՐՍԻՑ ԵԿԵՂԵՑԱԺՈՂՈՎԻ ՍԱՍԻՆ՝

Պվինի Գ. Ժողովի (644/5 թ.) մասնակից Սեբեոս եպիսկոպոսը² վկայում է, թե ինչպես Կոստանդ. Բ. կայսրը (641–668) Հայոց իշխանապետություններխուժելուց չորս տարի առաջ՝ այսինքն 648 թ.³, հրովարտակ էր հասցեագրել Դվին՝ «առնել միաբանութիւն հաւատոյ ընդ Հռոմս»՝ ըստ Տիեզերական Գ. եկեղեցաժողովի (Քաղկեդոն, 451 թ.) բանաձեւի⁴՝ «Մի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս»:

Եպիսկոպոսն իր «Պատմութեան» իջ. գլխում ամբողջությամբ մեջբերում է «Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ ի Հայս ի Հռոմոց թագաւորէն Կոստանդինայ...»-ը: Լայնածավալ դավանաբանական թղթից երեւում է, որ դրա տակ առկա են եղել Հայոց կաթողիկոս Ներսես Գ. Տալեցու (641–661) եւ գահերեց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու (641–մոտ 659) ստորագրությունները, եւ որ այն կազմվել էր Դվինի Ե. Ժողովում (648 թ.)⁵: Ցավոք, սրա ժողովականը՝ ի տարբերություն Դվինի նախորդ եկեղեցաժողովի (644/5 թ.), չի պահպանվել⁶:

¹* Ստացվել է 22.12.2025, գրախոսվել՝ 13.02.2026: Էլ. հասցե՝ a.shaginyan@spbu.ru:

² Տէն «Կանոնագիրք Հայոց», աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 200–215:

³ Տվյալ արշավանքը տեղի է ունեցել 652 թ. աշնանը (տես А. ШАГИНЯН, Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, Санкт-Петербург, 2011, էջ 115–116):

⁴ ՍԵՔԵՈՍ, Պատմութիւն, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Գ., է. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2005, էջ 538–540:

⁵ Անդ, էջ 540–556:

⁶ Նշենք, որ Դվինի Ե. Ժողովի մասնակիցները, որոնց շարքերում պետք է որ Սեբեոսը նույնպես ներկա լիներ, հիմք ընդունելով «Ճշմարիտ եւ ուղղադաւան նամակ Նիկիական»-ը, երրորդ անգամ (554 թ. Դվինի Բ. եւ 607 թ. Դվինի Գ. Ժողովներից հետո) բանագրեցին Քաղկեդոնի վարդապետությունը (ՍԵՔԵՈՍ, էջ 540–551):

Հետագայում՝ կաթողիկոս Սարգիս Ա. Սեւանցու (992–1019) օրոք, «Պատճէն պատասխանի թղթոյն...»-ը՝ որոշ հապավումներով եւ սրբագրումներով, ընդօրինակել է Ստեփանոս Տարաւնեցի Ասողիկն իր «Պատմութիւն Տիեզերական»-ում⁷:

Ի պատասխան կայսրին՝ Ներսես Տայեցին եւ Թեոդորոս Ռշտունին պնդում էին, թե պարսկական բանակի կողմից Երուսաղեմի գրավումից եւ Տիրոջ Սուրբ Կենարար Խաչի գերեզմարումից հետո շահանշահ Որմիզդի որդի Խոսրով (Փարվեզը, 590–628) «հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանցն Արեւելից եւ Ասորեստանի ժողովել ի դուռն արքունի»⁸, այսինքն՝ Այվանում⁹: Քրիստոնյա բոլոր երկրներից եպիսկոպոսներին (այդ թվում՝ բյուզանդական պատերազմի ընթացքում նվաճած գավառներից) Տիզբոն ներկայանալը Խոսրովը հիմնավորում էր հետեւյալ կերպ. «Լսեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, եւ մին զմիւսն նզովէ. վասն զի շահարին իրաւացի: Արդ՝ միաբանութեամբ ժողովեսցին ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեսցեն եւ զթիւրն ի բաց մերժեսցեն»¹⁰: Մեկ էլ արքունիքին մոտ գտնվող երկու անձանց արքայից արքան նշանակեց որպէս ժողովի ոստիկաններ:

Դրանցից մեկը Սմբատ Բագրատունին էր՝ «զանուանեալն Խոսրովայ Շընումն»¹¹: Սասանյան Վրկան (Gurgān) մարզպանությունից 607 թ. հեռացնելուց հետո, շահանշահը սրան ուղարկել էր իր հայրենիք՝ Հայոց¹² մարզպանություն՝ Խոսրով Շնոմ (Խոսրով-Շում)¹³ (պահլավերենից թարգմանաբար՝ «Խոսրովի բավարարվածություն») պատվանունով եւ լուրջ լիազորություններով՝ վստահելով Իրանի յոթ ազնվական տների բանակների հրամանատարի պաշտոնը¹⁴:

Երկրորդ ոստիկանի անունը բացակայում է կայսերն ուղղված պատասխանի թղթի պատճենում. նա հիշատակված է որպէս «բժշկապետ արքունի»¹⁵:

⁷ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՏԱՐԱՆԵՑԻ ԱՍՈՂԻԿ, Պատմութիւն տիեզերական, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. ժե., Ժ. դար, Պատմագրութիւն երկու գիրքով, Գիրք Բ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2012, էջ 696–701:

⁸ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697:

⁹ ՏԷՆ E. KEALL, Avvān (or Tāq)-e Kesrā, “Encyclopædia Iranica”, 1987, vol. III, fasc. 2, էջ 155–159:

¹⁰ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697:

¹¹ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697:

¹² Կարդա՛ Arminān:

¹³ Կարդա՛ Hasraw/Husrōy-Šnōm. ալեստերեն՝ xšnaōma (բառ.՝ «բավարարվածություն»):

¹⁴ ՏԷՆ S. MCDONOUGH, The “Warrior of the Lords”: Smbat Bagratuni at the Center and Periphery of Late Sasanian Iran, “Iranian Studies”, 2016, vol. 49/2, էջ 233–245:

¹⁵ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697:

Անկասկած՝ խոսքն ուղղափառ ասորի Գաբրիել Դուրուստպետ¹⁶ անունով մի մարդու մասին է, նույն ինքը՝ Գաբրիել Շիգգարացի¹⁷: Իրանագիտությունից մեզ հայտնի է, որ Խոսրով Փարվեզի արքունիքում ծառայում էր Գաբրիել անունով մի հեղինակավոր բժիշկ Վերին Միջագետքի Սինգարա քաղաքից (արդի Սինջարը Իրաքում), որ մերժում էր եւ քաղկեդոնականությունը, եւ նեստորականությունը, կրում էր պատվավոր սասանյան մակդիր կամ տիտղոս: Պահլավերեն այն հնչում էր *drwdstpt* եւ համապատասխանում հին հունարեն ἀρχιάτρος-ին՝ թարգմանաբար «բժշկապետ»¹⁸:

Արեւելաասորական ծեսին պատկանող, 410 թ. ի վեր Սասանյան Պարսկաստանի սահմանների ներքո գործող, Արեւելքի Եկեղեցու¹⁹ բարձրաստիճան հոգեւորականը՝ ենթադրաբար Մերվի (արդի Մարին Թուրքմենստանում) մետրոպոլիտ Եղիան (մահ. 659 թ. հետո²⁰), Գաբրիելի մասին գրում էր, թե սա շահանշահի եւ նրա սիրելի կնոջ Շիրինի²¹ ընտրյալն էր²²:

Գաբրիելին հանդիպում ենք նաեւ Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոս հայրերի գումարման առիթով կազմված արձանագրություններում²³: Բանն այն է, որ Այվանում, ինչպես հետեւում է հայ հոգեւոր եւ աշխարհիկ առաջնորդների կայսերն ուղղված պատասխան թղթից, ընդունելության էին արժանացել ոչ միայն նրանք, ովքեր բանավիճում էին Քաղկեդոնի օրոց-ի շուրջ, այլեւ նրանք, ովքեր դատապարտում էին Տիեզերական Գ. ժողովի որոշումները (Եփեսոս, 431 թ.): Պարսից կամ Արեւելքի Եկեղեցին, նգովելով միաբնակությունը, դեռեւս 486 թ. էր հաստատել «երկաբնակություն ոգուն համապատասխան մի դավանանք»²⁴, որի հիմքում ըն-

¹⁶ Կարդա՛ [Gabrīl Drōstbēd]:

¹⁷ Կարդա՛ [Gabrīl d-Šiggar]:

¹⁸ SÉU A. TAFAZZOLI, Drustbed, "Encyclopædia Iranica", 1996, vol. VII, fasc. 6, էջ 564–565:

¹⁹ Կարդա՛ [‘Ēdā d-Maḡnhā]:

²⁰ SÉU P. NAUTIN, L’auteur de la «Chronique Anonyme de Guidi»: Élie de Merw, «Revue de l’Histoire des Religions», 1982, հտ. 199, էջ 303–314, P. WOOD, The Chronicle of Seert: Christian Historical Imagination in Late Antique Iraq, Oxford, 2013, էջ 183–184:

²¹ Խոսրովի սիրելի կնոջ՝ ուղղափառ ասորուհու մասին տես P. ORSATTI, Kosrow o Širin. "Encyclopædia Iranica", 2006, online ed., available at <https://www.Encyclopædia Iranicaonline.org/articles/kosrow-o-sirin/> (last updated: November 15, 2012):

²² SÉU "A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)", ed. & transl. by Nasir al-Ka‘bi, NJ, USA, 2016, էջ 22, 23:

²³ SÉU «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», ed. et trad. par J.–B. Chabot, Paris, 1902, էջ 562–580, 580–598:

²⁴ SÉU S. BROCK, The Christology of the Church of the East, "Traditions and Heritage of the Christian East", Moscow, 1996, էջ 172, W. BAUM, D. WINKLER, The Church of the East: A Concise

կած էր Կ. Պոլսի արքեպիսկոպոս Նեստորի (428–431) ուսմունքը առ այն, թե Քրիստոս ունի երկու բնություն և երկու դեմք:

Հիշատակվող արձանագրությունը, որը կցված է Արեւելքի Եկեղեցու Կանոնագրքին՝ «Synodicon Orientale»-ին²⁵, թվագրվում է Որմիզդի որդու խոսքովի գահակալման ԻԳ. տարով (612/3 թ.): Այդ պատճառով Նիկոդայոս Ադոնցը (1871–1942) և Զիյա Բունիյաթովը (1923–1997) Տիգրանի ժողովը թվագրել են 612/3 թ.²⁶: Սակայն դեռ Գեորգ Հոֆֆմանը (1845–1933) և Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանը (1879–1974) թվագրում էին այն 615/6 թ.²⁷, հետագայում նրանց հետեւեցին էդուարդ Դանիելյանը (1944–2017) և Ալեքսան Հակոբյանը²⁸, իսկ մեր օրերում Գոռ սրկ. Թարվերդյանն առաջարկեց 616 թ.²⁹:

«Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարանի «Պարսից ժողով» հոդվածում նույնպես նշված են այս վիճելի տարեթվերը³⁰, իսկ «Դրանիկա»-ի «խոսքով Բ.»³¹ հոդվածում ժողովը թվագրվում է մինչև Արեւելքի Եկեղեցու կաթողիկոս Մար Գրիգորի (605–609) վախճանը³²: Վերջապես, «Ուղղափառ հանրագիտարան»-ում³³ ներառված տարբեր հոդվածների հեղինակներն առաջարկում են 612 և 616 թթ.³⁴:

History. London, New York, 2003, էջ 17–21, 28–30:

²⁵ Կարդա՛ [Ktābā d-swnhdw]: Ժան-Բատիստ Շաբոյի (1860–1948)՝ ասորերեն բնագրով և ֆրանսերեն թարգմանությամբ հրատարակած «Միւնհադոս» ժողովածուն իր մեջ է ներառել Արեւելքի Եկեղեցու Ե.–Լ. դդ. գումարած թվով 15 ժողովների արձանագրություններն ու հաստատված կանոնները:

²⁶ Տէս Ն. Адонць, Армения в эпоху Юстиниана. Политическое состояние на основѣ нахарарскаго строя, Санкт-Петербург, 1908, էջ 295, 3. Буниятов, Азербайджан в VII–IX вв. Баку, 1965, էջ 48:

²⁷ Տէս G. HOFFMANN, Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer, Leipzig, 1880, էջ 121, DR. E. TER-MINASSIANTZ, Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syr. Kirchen. Leipzig, 1904, էջ 63:

²⁸ Տէս Յ. ДАНИЕЛЯН, Политика Хосрова Парвеза по отношению к армянской церкви, «ИФЖ», 1981, № 4, էջ 195–200, А. АКОПЯН, Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, Ереван, 1987, էջ 192:

²⁹ Ք. ՍՐԿ. ԹԱՐՎԵՐԴՅԱՆ, Հայ-ասորական եկեղեցական առնչությունները է. դ. սկզբին, «Էջմիածին» ամսագիր, 2012, Ժ., էջ 23:

³⁰ Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Պարսից ժողով 612/613, «Քրիստոնյա Հայաստան: հանրագիտարան», խմբ. խորհ.՝ Ա. Այվազյան և ուրիշ. Երեւան, 2002, էջ 859:

³¹ Կարդա՛ Կosrow II:

³² Տէս J. HOWARD-JOHNSTON, Kosrow II, “Encyclopædia Iranica”, 2000, online ed., available at <https://Encyclopædia Iranicaonline.org/articles/khosrow-ii> (last updated: May 14, 2018):

³³ Կարդա՛ Православная энциклопедия:

³⁴ Տէս В. ДКН. СААКЯН, Печать веры, «Православная энциклопедия», под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II по благословению Патриарха Московского и всея Руси Кирилла,

Եւ սա դեռ հրապարակումների այն ամբողջական ցանկը չէ, որտեղ մեզ հետաքրքրող ժողովի թվագրման շուրջ նմանատիպ տարակարծություններ են շրջանառվում: Ավելին, գիտական շրջանակներում գոյություն ունի նաեւ այնպիսի մի տեսակետ, թե իբր ոչ մի ժողով էլ չի գումարվել, Այվանում քրիստոնյա համայնքների ներկայացուցիչները սահմանափակվել են միայն բուն բանավեճով³⁵: Իսկ եթե գումարվել է, ապա՝ Արեւելքի Եկեղեցու նոր կաթողիկոս ընտրելու օրակարգով միայն³⁶:

Մինչդեռ Հայոց կաթողիկոս Ներսես Տայեցին, որին հասանելի էին Դվինի պահոցների փաստաթղթերը, եւ գահերեց իշխան Թեոդորոս Ռշտունին 648 թ. Կոստանդ. Բ.-ին հասցեագրված թղթում հստակ նշում էին, որ Որմիզդի որդի Խոսրովը «հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանցն Արեւելից եւ Ասորեստանի ժողովել ի դուռն արքունի», եւ արքայից արքայի այս հրամանը հրապարակվեց «յետ գերութեանն Երուսաղէմի»³⁷: (Ակնհայտ է, որ Խոսրով Փարվեզը ոգևորված էր պարսկական զորքերի խոշոր հաղթանակով): Ահա թե ինչու կաթողիկոս Կոմիտաս Ա. Աղցեցին (615–628), որ Դվինի վեհարանը զբաղեցրել է, ինչպես ստորեւ ցույց կտանք, Տիզբոնից վերադառնալուց հետո միայն, Այվան ներկայացավ որպես Մամիկոնյանց տան եպիսկոպոս³⁸:

Սասանյանների հարստության վերջին շրջանի պաշտոնական պատմագրությունում՝ «Տիրակալների գրքում»³⁹, որը մեզ է հասել մահմեդականացված իրանցիների վերամշակած եւ արաբերեն թարգմանած տարբերակներով, Երուսաղեմի գրավումը թվագրվում է Խոսրով Փարվեզի ԻԴ. տարով⁴⁰: Դրա տարեմուտը 613 թ. հունիսի 27-ն է⁴¹:

Москва, 2024, հտ. 56, էջ 331–332, Е. ЗАБОЛОТНЫЙ, С. МОИСЕЕВА, Мафриан, «Православная энциклопедия», 2021, հտ. 44, էջ 399–400, И. ПОПОВ, П. КУЗЕНКОВ, Ираклий, «Православная энциклопедия», 2016, հտ. 26, էջ 280–292:

³⁵ Տէս, օրինակ, Т. GREENWOOD, Oversight, influence and Mesopotamian connections to Armenia across the Sasanian and early Islamic periods, “Mesopotamia in the Ancient World: Impact, Continuities, Parallels”, vol. Melammu 7, ed. R. Rollinger & E. van Dongen, Munster, 2015, էջ 509–522:

³⁶ Տէս, օրինակ, Ե. ՎՐԴ. ՏԷՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆՅ, Այսպէս կոչուած պարսից ժողովը, «Արարատ» ամսագիր, 1907, Բ., էջ 194–195:

³⁷ ՍԵՐԷՈՍ, էջ 541, ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697:

³⁸ Տէս ՍԵՐԷՈՍ, էջ 541, ԱՍՈՂԻԿ, էջ 698:

³⁹ (Xwadāy-nāmag):

⁴⁰ Տէս А. ШАГИНЯН, «Отец мусульманской историографии» ат-Табари (839–923) о странах и народах Армянского нагорья, Кавказа и Малой Азии, СПб., 2024, էջ 134:

⁴¹ Հստորմագիտական տվյալների Փարվեզը թագադրվել է 590 թ. հունիսի 27-ի սկիզբ առած՝ հին պարսից քաղաքացիական օրացույցի համաձայն, տարեմուտից հետո (տէս

Երուսաղեմի գրոհի իրադարձությունների ականատես, մկրտված արաբ Անտիոքոս Ստրատեգոսը (Անտիոքոս Պաղեստինցի, 630-ականներին հեղինակելով «Առումն Երուսաղէմայ ի Պարսից. ի թուին 614»⁴² աշխատությունը՝ պահպանել է ոչ միայն սուրբ քաղաքի գրավման տարին, այլև ամիսը: Նրա երկը մեզ է հասել արաբերեն («Սրբուխյան տան» կործանման պատմությունը») եւ վրացերեն՝ «Մայիսի Ի: Երուսաղեմի գերությունը»⁴³): Այսպիսով, Անտիոքոս Ստրատեգոսի մի տարբերակով Երուսաղեմը ընկել է մայիսի 20-ին: Մեկ այլ տարբերակի համաձայն՝ պարսիկները սուրբ քաղաքը գրավել են պաշարման 21-րդ օրը, որն սկսվել էր կայսեր Հերակլ Ա.-ի (610–641) Դ. տարվա ապրիլի 15-ին, ստացվում է 614 թ. մայիսի 5-ը⁴⁴: Դեպքերի ժամանակակից Սեբեոսը նույնպես Երուսաղեմի պարսկական գրավումը թվագրում է մայիսով՝ սբ. Զատիկից 10 օր անց. «Եւ եղև յառուրն ԺԹ.-երորդի յամսեանն մարգաց, որ աւր ԻԸ. էր ամսոյն...» (=մայիսի 18)⁴⁵:

Ինչպես որ Ներսես Տայեցին եւ Թեոդորոս Ռշտունին շարունակում էին պատասխանել Կոստանդ Բ.-ին 648 թ., Կոմիտասից բացի, արքայական պալատի նիստերի դահլիճ մտավ եւս մեկ հայ եպիսկոպոս՝ Մատթեոս Ամատունին: Ներս մտան նաեւ Ալեքսանդրիայում⁴⁶ գերեվարված մի քանի հայտնի իմաստասերներ, Վիրո կաթողիկոսը Աղվանից (595–629) «եւ այլ բազում եպիսկոպոսունք ի Յունաց կողմանէ»: Վերջապես մուտք գոր-

S. TYLER-SMITH, Calendars and Coronations: The Literary and Numismatic Evidence for the Accession of Khusrau II, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2004, հտ. 28, էջ 33–65):

⁴² Կարդա՛ր Άλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν τῷ 614:

⁴³ Կարդա՛ր Ժանեսա Յ՝ ՎարԹցյոյՅՅաօ ոյրոյՅալլօԹՅՅՅՅաօ:

⁴⁴ *Տէն ԱՆՏԻՈՒՅ ՏՐԱՏԻԳՅ, Սլѣнение Іерусалима персами въ 614 г., Груз. текстъ изслѣдоваль, издатель, перевель и араб. извлечение приложилъ Н.Я. Маррѣ, СПб., 1909, էջ 15–16, 15:*

⁴⁵ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 512: Միայն շգիտես թե՛ ինչու եպիսկոպոս-պատմիչը Երուսաղեմի գրավումը թվագրում է հոսորով ԻԵ. տարով (614/5 թ.):

⁴⁶ Ըստ Սասանյան պատմագրության՝ Եգիպտական Ալեքսանդրիայի բանալիները հանձնվել են հոսորով Փարվեզին Տիզբոնում նրա ԻԸ. տարում (617/8 թ.) (տես Ա. ШАГИНЯН, «Отец мусульманской историографии» ат-Табари (839–923)...», էջ 134) : Հետեաբար, մենք կարող ենք պնդել, որ խոսքը Կիլիկիայում գտնվող Փոքր Ալեքսանդրիայի (Ἀλεξάνδρεια κατὰ Ἴσῶν, Ἀλεξανδρέττα, Ալեքսանդրիա առ Իսոսի՝ Ἀλεξανδρέττα – Ալեքսանդրես. ներկայիս Իսքենդերունը) մասին է, որը պարսիկները նվաճել էին Երուսաղեմից առաջ (տես W. KAEGLI, Heraclius: emperor of Byzantium. Cambridge, U.K., New York, 2003, էջ 75–77): Մեր պնդումները հիմնված են այն փաստարկի վրա, որ Սեբեոսի «Պատմութեան» մեջ, բացառութեամբ այս մեկ դրվագի, Ալեքսանդրիան հիշատակելիս՝ հեղինակը գրառում է կատարում առ այն, որ նկատի ունի Եգիպտոսի մայրաքաղաքը: Իսկ ինչ վերաբերում է Ասողիկին, ապա նա պարզապես սույն հատվածը փոխառել է Սեբեոսի գրքից:

ծեց Երուսաղեմում գերեվարված պատրիարք Զաքարիան (609–631)⁴⁷, ինչը նույնպես վկայում է Պարսից եկեղեցաժողովը Երուսաղեմի անկումից հետո թվագրելու օգտին: Ի դեպ՝ Անտիոքոս Ստրատեգոսը, որին պարսիկները որպես պատանդ տեղափոխել էին Տիգրոն, նույնպես խոսում է Զաքարիայի գերեվարման մասին⁴⁸:

Արեւելքի Եկեղեցու բարձրագույն հոգեւորականներից Այվանում էին գտնվում, ինչպես որ նշված է «Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ ի Հայս ի Հոռոմոց թագաւորէն Կոստանդինայ...»-ում, «Երան⁴⁹ անուանեալ կաթողիկոսն, եւ այլ եպիսկոպոսունք յԱսորեստանէ⁵⁰ եւ յԱրուաստանէ⁵¹ եւ ի Խուժաստանէ⁵²»⁵³:

Ինչպես նշված է Արեւելքի Եկեղեցու դեռ առաջին ժողովականում (410 թ.), սասանյան հենց այս եւ Միջագետքում զետեղված մյուս մարգպանությունների սահմաններում կազմավորվել էին վեց մետրոպոլիտոսություններ⁵⁴:

Պահպանվել են Տիգրոն ժամանած Արեւելքի Եկեղեցու բոլոր չորս բարձրաստիճան հոգեւորականների անունները, բայց ոչ դրա Կանոնագրքում: «Քանի որ եկեղեցում կաթողիկոս չկար,– գրում է հետսասանյան ժամանակաշրջանի հոգեւորականներից մեկը,– այդ իսկ պատճառով կամավոր բանավեճի եկան Ադիաբենի⁵⁵ մետրոպոլիտ Հովնադա-

⁴⁷ ՍԵՔՒՍՏ, էջ 541–542. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 697–698, 699:

⁴⁸ ՏԵՍ ԱՆՏԻՈՒՅՔ ՏՐԱՏԻԳՅՔ, էջ 26, 25 եւ հաջորդիվ:

⁴⁹ Պահլ.՝ Ērān (Իրան):

⁵⁰ Սասանյան Āsōrestān [Bēt ʿAramāyē], բառ.՝ «Արամեացիաների տուն») մարգպանությունը Տիգրոն կենտրոնով գտնվում էր Ներքին Միջագետքում (տե՛ս G. WIDENGREN, Āsōristān, “Encyclopædia Iranica,” 1987, vol. II, fasc. 8, էջ 785–786): Այստեղ գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու Տալիկ կամ Māhōzē մեծ մետրոպոլիտոսությունը:

⁵¹ Սասանյան Arwāstān (ասոր.՝ [Bēt ʿArābāyē], բառ.՝ «Արաբների տուն») մարգպանությունը Մծբին կենտրոնով զբաղեցնում էր Հռոմի կողմից 363 թ. զիջված Մեծ Հայքի Արգանի, Կորդվաց եւ Մոկաց աշխարհները, ինչպես նաեւ Միջագետք Հայոցի Ծաղէք եւ Ռեիմենե գավառները (տե՛ս G. WIDENGREN, Arbāyistān, “Encyclopædia Iranica,” 1986, vol. II, fasc. 3, էջ 276–277): Այստեղ գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու Nišābīn մետրոպոլիտոսությունը:

⁵² Սասանյան Hūzestān [Bēt Hūzāyē], բառ.՝ «Խուժական [ազգի] տուն») մարգպանությունը Որմիզդ-Արտաշիր կենտրոնով գտնվում էր Իրանի հարավ-արեւմուտքում (տե՛ս C. BOSWORTH, Ahvāz: i. History, “Encyclopædia Iranica,” 1984, vol. I, fasc. 7, էջ 688–691): Այստեղ գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու Bēt Lapaʿ բառ.՝ «Ափատի տուն?») մետրոպոլիտոսությունը:

⁵³ ՍԵՔՒՍՏ, էջ 542. Ասողիկի կողմից Ասորեստանի եպիսկոպոսը բաց է թողնված (տե՛ս ԱՍՈՂԻԿ, էջ 698):

⁵⁴ ՏԵՍ «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 33–34, 272–273:

⁵⁵ Ադիաբենում [Hadyʿ ab]), նույն ինքն է նոր Շիրականը, որն Սասանյանները NodšĒragān կամ Nōd-ArdaxšĪragān-ն էին կոչում, գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու համանուն մետրոպոլի-

բը (Yōnādāb)⁵⁶, Շուբհալմարանը (Shubhālmāran) Քարկաւատից⁵⁷, Նահր-գուլի⁵⁸ եպիսկոպոս Գիվարգիսը (Gīwargīs) Իզալայի լեռներից⁵⁹, Սարգիս (Sargīs) Քաշքարցիին⁶⁰ Թեւ-Փախխարեից⁶¹: Եւ սրանք արքունիքում բանավեճի բռնվեցին»⁶²:

Վերջապես, ըստ Ներսես Տայեցու եւ Թեոդորոս Ռշտունու, արքունի դահլիճ էր ներխուժել նաեւ հրէսպետը՝ բղավելով. «Մի՛ կոչեսցի Աստուած այրն այն»: Բայց նրան անմիջապես վտարեցին արքունիքից Խոսրովի հրամանով⁶³: Հնարավոր է, որ խոսքը Երուսաղեմի գրոհի հայտնի մասնակցի՝ հրեա հրամանատար Նեհեմիա բեն Հուշիէլ բեն Աբրահամ բեն Հովսեփի⁶⁴ մասին է: Սասանյան ռազմական վարչակազմի որոշումով, սա Երուսաղեմի քաղաքապետի պաշտոնը զբաղեցրեց մինչեւ 617 թ.⁶⁵:

Ինչ վերաբերում է եկեղեցաժողովի օրակարգին, որը պետք է համաձայնեցված լիներ Խոսրով Փարվեզի հետ, ապա այն ներառում էր ընդամենը մեկ հարց՝ բացահայտել Նիկիայի (325 թ.), Կ. Պոլսի (381 թ.), Եփեսոսի (431 թ.) եւ Քաղկեդոնի (451 թ.) տիեզերական ժողովների էությունը⁶⁶:

Ահա թե ինչ ենք ընթերցում օրակարգի մասին Արեւելքի Եկեղեցու Կանոնագրքին կցված արձանագրության նախաբանում. «Մենք գրում ենք

տությունը Արբեւա [Arbīl], արգի էրբիլը Իրաքում) կենտրոնով:

⁵⁶ Սրա ստորագրությունն առկա է կաթողիկոս Մար Գրիգորի կողմից 605 թ. գումարված ժողովի արձանագրության տակ. Yōnādāb, évêque d'Arbèle, métropolitain de Hedayab (տե՛ս «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 213, 478):

⁵⁷ Ասոր.՝ [Karkā d-Bēt Selōk], բառ.՝ «Սելեկի տան միջնաբերդ»), քաղաք սասանյան Garamikān [Bēt Garmē], բառ.՝ «Ոսկորներից տուն») մարզպանությունում, որը գտնվում էր Ադիաբենի եւ Ասորեստանի միջև: Քարկաւատ (արգի Քիրքուքը Իրաքում) կենտրոնով գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու Bēt Garmē մետրոպոլիտությունը:

⁵⁸ Ասոր.՝ [Nahargūr / Nahargūl] (բառ.՝ «Գուլ գետ»), քաղաք սասանյան Mēšān/Mēšūn (ասոր.՝ [Mayšān]) մարզպանությունում՝ Ասորեստանից հարավ: Նահրգուլում գործում էր Արեւելքի Եկեղեցու Mayšān (կենտրոնը՝ Մէշուն, ասոր.՝ [Prāt d-Mayšān]) մետրոպոլիտության համանուն թեմը:

⁵⁹ Ասոր.՝ [Tūr Izlā], լեռնազանգված Մծբինի շրջակայքում, որտեղ որ գործում էին Արեւելքի Եկեղեցու վեժ մենաստաններ:

⁶⁰ Ասոր.՝ [Kaškar], քաղաք Ասորեստանում՝ Արեւելքի Եկեղեցու մեծ մետրոպոլիտության իրավասության տակ գործող համանուն թեմի կենտրոնը:

⁶¹ Ասոր.՝ [Tell-Pahhārē] (բառ.՝ «Խեցեգործների բլուր») տեղանունը զետեղվում է Միշա-գետքը Արաբիային կապող ճանապարհին:

⁶² Տե՛ս “A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)”, էջ 38–40:

⁶³ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 698:

⁶⁴ Իմա՝ [Nəhemyā’ ben Hūšī’ēl ben ’Abrahām ben Yōsēp]:

⁶⁵ Տե՛ս H. BEN-SASSON, A History of the Jewish people. Cambridge, Mass., 1976, էջ 362:

⁶⁶ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 541–542. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 698:

երախտագիտության ու փառաբանության (խոսվեաւ.– Ա. Շ.), որոնք Պարսից եպիսկոպոս հայրերը արքունիքում նրանց հետ հավաքված սուրբ հայրերի եւ վանականների հետ միասին ներկայացրեցին արքային՝ Որմիզդի որդու խոսրովին իր ԻԳ. տարում, երբ Գաբրիել Դուրուստպետը հորդորեց արքային մեզ հրավիրել բանավեճի իր հետեւորդների՝ հերետիկոսների հետ: Եւ հավատքի իրականությունն ապացուցելու արքայի պահանջով՝ փաստերի համադրությանմբ, նրանք՝ (Պարսից եպիսկոպոս հայրերը.– Ա. Շ.), այն ներկայացրին քաջաբար եւ համարձակորեն՝ առանց վախի զգացողության»⁶⁷:

«Գաբրիելը եւ նրա կողմնակիցները պարտվեցին, իսկ մեր ուղղափառ (նեստորականները.– Ա. Շ.) հաղթանակ տարան»,– պնդում է ենթադրաբար Մերվի մետրոպոլիտ Եղիան⁶⁸:

Արեւելքի Եկեղեցու հոգեւորականները Տիգրան էին ժամանել՝ «ձեռքներին «Գիրքն Հաւատոյ», որ Որմիզդի որդու՝ արքայից արքա խոսրովի գահակալման ԻԳ. տարում արքայից արքայի խնդրանքով կազմել էին արքունիքում հավաքված եպիսկոպոս հայրերը եւ ներկայացրել իրենց հավատքի ճշմարտացիությունը»⁶⁹:

Սույն «Գիրքն Հաւատոյ»⁷⁰ առաջին անգամ բացահայտորեն հաստատում էր Նեստորի ուսմունքը՝ սրբերի մեջ փառաբանելով ո՛չ միայն նրան, այլեւ նրա ուսուցիչներին՝ Թեոդորոս Մոպսվեստացուն (392–428) եւ Դիոդորոս Տարսոնցուն (372–390)⁷¹:

Նման պայմաններում հայկական կողմը չէր կարող ժողովին ներկայանալ անպատրաստ: Անկասկած՝ «Կնիք Հաւատոյ Ընդհանուր Սուրբ Եկեղեցւոյ. Յուղղափառ եւ սուրբ հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց», որը վերագրվում է Կոմիտաս Մամիկոնյանին (Աղցեցուն)⁷², որ

⁶⁷ Տէս «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 562, 580:

⁶⁸ Տէս «A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)», էջ 40:

⁶⁹ Տէս «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 564–567, 581–584:

⁷⁰ Ասոր.՝ [Səhāhā d-haymānūtā]:

⁷¹ Անդ: Նշենք, որ «Գիրք Հաւատոյ»-ի երեւան գալով ասորագետները պնդում են թէ Արեւելքի Եկեղեցին վերջնականորեն «նեստորականացավ» (տես S. BROCK, նշ. աշխ., էջ 173–174, W. BAUM, D. WINKLER, նշ. աշխ., էջ 28–41):

⁷² ԿՈՄԻՏԱՍ ԱՂՑԵՑԻ, Կնիք Հաւատոյ Ընդհանուր Սուրբ Եկեղեցւոյ. Յուղղափառ եւ սուրբ հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց... «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Դ., է. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2005, էջ 49–311, Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, «Կնիք Հաւատոյ» ժողովածուն եւ Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական դիրքը Զ. եւ Է. դարերում, «Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ», Երեւան, 1971, էջ 88–118:

Տիգրանում գլխավորում էր հայկական պատգամավորությունը, կազմվել էր Հայոց քրիստոսաբանությունը պարսից արքունիքում ներկայացնելու նպատակով:

Այս հանրագիտարանային բնույթի ծավալուն աստվածաբանական եւ բանավեճային ժողովածուն կազմված էր Ալեքսանդրիայի պատրիարք Տիմոթեոս Բ. Կուզի (457–460, 475–477) «Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդովնի» երկի նմանությամբ, որն ամբողջությամբ մեզ է հասել միայն գրաբարյան թարգմանությամբ⁷³: Հայ-քաղկեդոնիկ անհայտ մի հոգեւորական, որ շուրջ 700 թ. հեղինակել է «Պատմություն սուրբ Գրիգորի օրերից մինչեւ այժմ»⁷⁴ խորագրով գիրքն, նույնպես հիշատակում է «Կնիքն Հաւատոյ»՝ անվանելով այն հունարեն «Աբարտակամ»⁷⁵: Ստուգաբանորեն սա պետք է որ վերադառնա գրաբարյան «Հաւատարմատ» բառին⁷⁶:

«Կնիքն Հաւատոյ», որի հիմքում ընկած են ինչպես Հայոց Եկեղեցու հայրերի երկերը, այնպես էլ Ընդհանրական Եկեղեցու հայրերի գրաբարյան թարգմանությունները, բաղկացած է 10 գլխից: Առաջին գլուխը պարունակում է Հայոց Եկեղեցու Սուրբ Երրորդության մասին ուսմունքը (տրիադալոգիան), երկրորդ գլուխը՝ բանավեճ ընդդեմ նեստորականների եւ քաղկեդոնականների, երրորդ գլուխը՝ Տիրոջ մարմնի անապականության հարցը նրա երկրային կյանքի ընթացքում եւ այսպես շարունակ⁷⁷:

Դատելով «Կնիք Հաւատոյ»-ի առաջին երեք գլուխների բովանդակությունները՝ Կոմիտաս Մամիկոնյանը եւ Մատթեոս Ամատունին Տիգրանի եկեղեցաժողովում կարող էին հրապարակային բանավեճի մեջ մտնել՝ դատապարտելով ինչպես նեստորականներին եւ քաղկեդոնականներին, այնպես էլ միաբնակներ սեւերիոսյաններին, որոնք «ապականության» մասին ուսմունքի հետեւորդներն էին:

⁷³ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդովնի» երկի թարգմանության ժամանակը, «Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ», Երեւան, 1971, էջ 394–410:

⁷⁴ Կարդա՛ «Διήγησις ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου μέγρι τοῦ νῦν...»:

⁷⁵ Կարդա՛ «Ἀβάρτακὰμ». տե՛ս «La Narratio de rebus Armeniae», ed. et trad. par G. Garitte, Louvain, 1952, էջ 42:

⁷⁶ Հ. ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ, «Narratio de rebus Armeniae», հունարեն թարգմանությամբ մեզ հասած մի հայ-քաղկեդոնական սկզբնաղբյուր, «Բանբեր Մատենադարանի», 1962, հտ. 6, էջ 467 (ծանոթ. 76):

⁷⁷ Տե՛ս J. LEBON, Les Citation Patristiques du «Sceau de Ia Foi», «Revue d’Histoire Ecclésiastique», 1929, t. 25, էջ 5–32:

Ինչպես հայտնի է, Հայոց Եկեղեցու դավանանքը հիմնված էր Հալիկառնասի Հուլիանոս եպիսկոպոսի (մահ. 527 թ. հետո) հակառակ ուսմունքի վրա⁷⁸: Այվանում սեկերիոսյանների պատվիրակության գտնվելու մասին հիշատակումը պահպանվել է միայն Ասողիկի «Պատմութիւն Տիեզերական»-ում. «Սեկերիոսք եւ այլ բազմութիւն խառնիճաղանջ աղանդոյն»⁷⁹: Սեբեոսի «Պատմութիւն»-ում կարդում ենք. «...Նեստորականք, եւ այլ բազում խառնիճաղանջ աղանդոցն»⁸⁰:

«Աղանդոցն» ասելով՝ պետք է նկատի ունենալ հենց Անտիոքի պատրիարք Սեկերիոսի (512–518) ուսմունքի հետեւորդներին, որոնք որ հիմնադրեցին Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցին⁸¹: Արեւմտասորական ծեսին պատկանող սույն Եկեղեցին մինչ օրս ոչ պաշտոնապես կրում է Եդեսիայի եպիսկոպոս Հակոբ Բարադեոսի (541–578) անունը, քանզի վերջինս վերակազմավորել է Սեկերիոսի միաբնականների աստիճանակարգը, որը ոչնչացրել էր Հուստինիանոս Ա. կայսրը (518–527):

Այվանում Արեւելքի Եկեղեցու հոգեւորականները նույնպես հանդես եկան հակոբիկների դեմ. նրա եպիսկոպոս հայրերի 612/3 թ. գումարման առիթով կազմված նյութերը պարունակում են «ուղղափառների առարկությունները Սեկերիոսյանների, Աստվածաշարժարականների»⁸², դեմ» մի փաստաթուղթ⁸³: Ինչպես ստորեւ՝ հայոց մատենագրության հիման վրա ցույց կտանք, Հակոբիկյան Եկեղեցու դիրքորոշումը ներկայացնում էր 11 եպիսկոպոսներից բաղկացած պատվիրակությունը, այդ թվում Արեւելքի մետրոպոլիտը:

⁷⁸ Սեկերիոսի եւ Հուլիանոսի միջեւ տարաձայնությունների մասին տե՛ս В. БОЛОТОВ, Лекции по истории древней церкви, т. IV, История церкви в период Вселенских соборов, III История богословской мысли, Петроград, 1918, էջ 343–348, А. КАРТАШЁВ, Вселенские соборы. Минск, 2008, էջ 432–435:

⁷⁹ ԱՍՈՂԻԿ, էջ 698:

⁸⁰ ՍԵԲԷՈՍ, էջ 541:

⁸¹ Կարդա՛ [‘Idto Sūryoyto Trīṣat Šubho]:

⁸² Կարդա՛ Θεοπασχίται. այսպես էին նեստորականները անվանում իրենց հակառակորդ միաբնականներին (տե՛ս В. STUDER, Theopaschites, “Encyclopedia of Ancient Christianity,” 2014, vol. 3, էջ 762, 763):

⁸³ Թվարկված են հինգ առարկություններ. «Ա. Նրանց դեմ, ովքեր Քրիստոսի մեջ խոստովանում են մեկ բնություն կամ մեկ դեմք [qno̅ma’]: Բ. Նրանց դեմ, ովքեր պնդում են, թե Աստված մարմնով տառապեց եւ մարմնով մահացավ: Գ. Նրանց դեմ, ովքեր հարցնում են՝ Սուրբ Կույսը Աստծո՞ւ մայրն է, թե՞ մարդու մայրը: Դ. Նրանց դեմ, ովքեր մեզ կեղծ մեղադրանք են ներկայացնում Աստծու մեջ Երրորդության փոխարեն քառյակ խոստովանելու մեջ: Ե. Նրանց դեմ, ովքեր մեզ մեղադրում են Որդու երկվությունը ընդունելու մեջ» (տե՛ս «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 568–573, 586–591):

Հաջորդիվ՝ Ներսես Տայեցիին եւ Թեոդորոս Ռշտունին պնդում էին, թե արքայից արքայի հրահանգով՝ արքունի դահլիճում գտնվող նեստորականները՝ իրենց «անուանեալ կաթողիկոսի» գլխավորութեամբ, դուրս վճռվեցին: Ավելին, «վասն որոյ հրաման ետ արքայ խոսրով քանդել զամենեցունց նոցա զեկեղեցիսն եւ սրով սատակել զնոսա, թէ ոչ դարձցին ի մոլորութենէն եւ ելանիցեն յարքայական պողոտայն»⁸⁴: Կոստանդ Բ. կայսրին հասցեագրված պատասխան թղթի շարակարգից հետեւում է նաեւ, որ նեստորականներին անգամ հնարավորութիւն չտրվեց բանավիճել ազգութեամբ ոչ ասորի քրիստոնյա այլ համայնքների հոգեւորականների հետ⁸⁵, քանի որ միայն նրանց վտարումից հետո արքայից արքան առաջարկեց մնացած երկու կողմերին՝ քաղկեդոնականներին ու հակաքաղկեդոնականներին, արտահայտել իրենց դիրքորոշումները⁸⁶:

Ներսես Տայեցու եւ Թեոդորոս Ռշտունու Պարսից եկեղեցաժողովի ընթացքի վերաբերյալ շարադրված մանրամասնութիւնների համապատկերում կատարյալ տեղավորվում է նեստորական համայնքի վրա խոսրովի դրած արգելքը: Ըստ դրա՝ Մար Գրիգորի մահից հետո (609 թ.) սրանց թույլ չէր տրվում նոր կաթողիկոս ընտրել: Որմիզդի որդու խոսրովի հանձնարարութեամբ Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոս հայրերի գումարման առիթով կազմված փաստաթղթերում մենք հայտնաբերում ենք «Հայրերի ներկայացրած խնդրանքն Արքային, որպեսզի վիրջինս նրանց (առաջնորդ-Ա. Շ.) շնորհի Արեւելքում»⁸⁷:

Արեւելքի Եկեղեցու Կանոնագրքին կից փաստաթղթերի փաթեթը ներառում է նաեւ նրա եպիսկոպոս հայրերի գրավոր պատասխանը շահանշահի առաջադրած հարցին. «Նեստորականներն էին շեղվել հին ուսու-

⁸⁴ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 542. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 699:
⁸⁵ Մեր համոզմամբ՝ սա է պատճառը, որ Արեւելքի Եկեղեցու հետագա հետեւորդների կողմից հեղինակած երկերում ի սպառ բացակայում են տեղեկութիւններն այս ժողովի վերաբերյալ: Տէն, օրինակ, արեւելաստորեքն վերջին գրական հուշարձան համարվող Եղիա Մծբնացու (975–1046) «Ժամանակագրութիւն»-ը (տե՛ս M. DEBIÉ ET AL., Syriac and Syro-Arabic Historical Writing, c.500–c.1400, “The Oxford History of Historical Writing, vol. II, 400–1400, Oxford, 2012, էջ 158): Կամ՝ արաբալեզու անանուն «Սեարդի Տարեգրութիւն»-ը [Ḥawliyāt Sa’ard]), որը ենթադրաբար կազմվել է Փ. դարում համանուն քաղաքում (արդի Սղերդը Թուրքիայում) (տե՛ս P. WOOD, նշ. աշխ.): Կամ էլ՝ Ամր իբն Մաթթային եւ Մարի իբն Սուլեյմանին վերագրվող (տե՛ս С. МОИСЕЕВА, Мари ибн Сулейман, «Православная Энциклопедия», 2021, т. 43, էջ 451) արաբերենով կազմված ծավալուն աստվածաբանական «Աշտարակի գիրք» [Kitāb al-Mağdal li-l-Istibṣār wa-l-Ġadal]) խորագրով հանրագիտարանը:
⁸⁶ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 542. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 699:
⁸⁷ Տէն «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 568, 585–586:

ցիչների հաստատած հավատքի սյուներից, թե՛ (միաբնակ.– Ա. Շ.) վանականները: Եւ կար, թե՛ շկար որեւէ մեկը Նեստորից առաջ, որ ասեր, թե Քրիստոսն ունի երկու բնություն եւ երկու դեմք»⁸⁸:

Այն բոլոր հանգամանքները, որոնց ներքո էին տեղի ունեցել ասորի՝ նեստորականություն ու միաբնակություն դավանող, հոգեւորականների միջեւ թե՛ քանավե՛ճերը, նկարագրված են նաեւ սբ. նահատակ Գիվարգիս Իզալացու⁸⁹ վկայաբանության մեջ: Այն վերագրվում է Պարսից Եկեղեցու կաթողիկոսի տեղապահ Բաբայ Մեծին, որ մեր կարծիքով՝ հայ մատենագիրների հիշատակած «Երան անուանեալ կաթողիկոսն» է: Սրբագրական այս հուշարձանի համաձայն՝ Գիվարգիսը, որ ինչպես տեսանք, Արեւելքի Եկեղեցու Nahargūr/Nahargül թեմի առաջնորդն էր, ի ծնե զրադաշտական է եղել՝ Մեհր-Գուշնասպ (պահլ.՝ Mehr-Gušnasp) անունով:

Արքունիք գալով՝ Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոս հայրերի անունից նոր քահանայապետի ընտրության հարցի խնդրագրով՝ Գիվարգիսը մարտահրավեր նետեց միաբնակության կողմնակից Գաբրիել Դուրուստպետին: Ուստի արքունիքի բժշկապետը մեղադրեց Գիվարգիսին կրակապաշտությունն ուրանալու մեջ եւ շահանշահից հրաման ստացավ նրան բանտարկելու (ըստ զրադաշտական կանոնների) յոթ, ապա եւս ութ տարի (կարդա՛ ամիս) ժամկետով: Ի վերջո, Գիվարգիսը խաչվեց Վեհարտաշիրում⁹⁰ Սելեւկյան 926 թ., ասորական Քանուն հրայ⁹¹ ամսվա ԺԴ., Որմիգդի որդու Խոսրովի ԻԵ. տարում (=615 թ. հունվարի 14)⁹²:

Բաբայ Մեծի վկայութունները կես դար անց գրի է առել նրա հայրենակիցը. «Ապա Գաբրիելը դառն հայհոյանքներ հնչեցրեց ուղղափառների դեմ: Նա արքայի առաջ մեղադրեց Գիվարգիս Իզալացուն առ այն, որ վերջինս մոգերի կրոնն ուրացել էր եւ քրիստոնյա դարձել... Արքան հրաման ուղարկեց, եւ (Գիվարգիսը.– Ա. Շ.) մեկ տարով բանտարկվեց, ապա խաչվեց Վեհարտաշիրում»⁹³:

Հետեւաբար Գիվարգիսը, մետրոպոլիտ Հովնադաբի, եպիսկոպոսներ Շուբհալմարանի եւ Սարգսի հետ միասին, կարող էր Այվան հասնել

⁸⁸ Տե՛ս անդ, էջ 574–579, 591–597:

⁸⁹ Կարդա՛ [Gīwargīs d-Īzlāʾ]:

⁹⁰ Պահլ.՝ Vēh-Ardaxšēr, անտիկ դարաշրջանի Σελεύκειο ἐπὶ τῷ Τίγρει:

⁹¹ Կարդա՛ [kānōn (ʿ) hrāy]:

⁹² Տե՛ս G. HOFFMANN, նշ. աշխ., էջ 91–115:

⁹³ Տե՛ս “A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)”, էջ 40–42:

Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոսաց հայրերի խնդրանքով արքունիքում եկեղեցաժողով գումարվելուց շուրջ մեկ տարի առաջ: Մենք հաշվի ենք առնում ո՛չ միայն նրա 15-ամսյա կալանքի առավելագույն ժամկետը, այլև այն ժամանակը, որը պահանջվում էր իր Նահրգուլի թեմից մայրաքաղաք հասնելու համար, եւ այն ժամանակը, որը պահանջվում էր Գաբրիելի հետ երկար ու թեժ բանավեճ վարելու համար: Նրանք բոլորը պետք է ճանապարհ ընկնեին ոչ ուշ, քան 613 թ. հունիսի 27-ին, երբ ավարտվում էր Որմիզդի որդու Խոսրովի ԻԳ. տարին, որով թվագրված էր համապատասխան արձանագրությունը:

Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոս հայրերի անունից փաստաթղթերի կազմողն ամփոփում է. «Նրանք գրեցին այս հավատքի խոստովանությունը, ինչպես նաեւ դրան կցված քննարկումը, եւ ներկայացրին արքային»: Սակայն նրանք արքայից պատասխան չստացան կա՛մ այն պատճառով, որ հեթանոսությունը չէր կարողանում ըմբռնել Աստծու վախի ճանաչելու իմաստը եւ, հետեւաբար, արհամարհում էր այն, կա՛մ այն պատճառով, որ արքայից արքան հարգանք էր տածում հերետիկոս աստվածաշարաշարականների խմբակցությունից առաջնորդ Գաբրիելի հանդեպ⁹⁴:

Այսպիսով՝ դատելով Արեւելքի Եկեղեցու Կանոնագրքին կցված եւ 612/3 թվագրվող փաստաթղթերի ամբողջությունից, նեստորականներին թույլ էր տրված իրենց քրիստոսաբանությունը ներկայացնել միայն գրավոր, եւ նրանք պատրաստեցին այդ փաստաթղթերը Տիզբոնում «ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանցն Արեւելից եւ Ասորեստանի» եկեղեցաժողովի գումարումից առաջ: Մեր տեսակետը հաստատվում է նաեւ այն կարեւոր հանգամանքով, որ արքունիքում «ուղղափառների» (կարդա՛ նեստորականների) եւ «հերետիկոսների» (կարդա՛ միաբնակների) միջեւ տեղի ունեցած թեժ բանավեճի մասին (ենթադրաբար) Մերվի մետրոպոլիտ Եղիայի մոտ շարադրված է Երուսաղեմի անկումից առաջ⁹⁵:

Նեստորականներին ուղղված Գաբրիել Բժշկապետի խիստ քննադատությունից⁹⁶ եւ նրանց վռնդելուց հետո Այվանում դեմ առ դեմ մնացին

⁹⁴ Տէս «Synodicon orientale ou recueil de synodes nestoriens», էջ 580, 598:
⁹⁵ Տէս «A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)», էջ 38–50, 39–51:
⁹⁶ Նեստորականների հանդեպ Գաբրիելի ատելությունից պատճառը մեզ հայտնի է. «Քանի որ նա բաց էր թողել իր օրինական կնոջը, որին կնուխյան էր առել եւ որը ազնվական ընտանիքից դավանող կին էր, եւ երկու հեթանոս կանանց էր վերցրել ու հեթանոսական հարաբե-

Քաղկեդոնի սահմանման կողմնակիցներն ու հակառակորդները, որոնք շարունակեցին բռն բանավեճը: Ըստ ամենայնի, սրանց մասին էր խոսվում շահանշահի՝ Երուսաղեմի գրավմանը հաջորդած հրամանի նախաբանում. «Լսեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, եւ մին զմիւսն նզովէ»:

Փաստորեն՝ հայ-հակաքաղկեդոնիկ սակավաթիվ պատվիրակութունը, ըստ երեւոյթին, եկեղեցաժողովի երկու ոստիկանների՝ Սմբատ Բագրատունու եւ բժշկապետ Գաբրիելի աջակցութեամբ, «Կնիքն Հաւատոյ» ներկայացնելուց հետո, առավելութուն ստացավ Տիեզերական Դ. ժողովի կողմնակիցների նկատմամբ: Գերեվարված Երուսաղեմի Զաքարիա պատրիարքին եւ (Փոքր) Ալեքսանդրիայի իմաստասերներից մեկին մնում էր հրապարակայնորեն հայտարարել, ինչպես նշված է Ներսես Տայեցու եւ Թեոդորոս Ռշտունու՝ Կոստանդ. Բ.-ին ուղղված պատասխան թղթում. «Հաւատ ճշմարիտ այն է՝ զոր ի Նիկիայն ասացին առ երանելոյն Կոստանդիանոսիւ (Ա. Մեծ, 306–337.– Ա. Շ.): Եւ նմին միաբան Կոստանդնուպալսին եւ Եփեսոսին. եւ նոցին միաբան Հայոց հաւատն ճշմարտութեամբ: Իսկ Քաղկեդոնի ասացեալն ոչ է միաբան նոցին, որպէս ձեր բարերարութիւնդ ծանեալ»⁹⁷: Եւ ծնվեց շահանշահի հրամանագիրն առ այս. «եթէ ամենայն քրիստոնեայք, որ ընդ իմով իշխանութեամբս են՝ հաւատ զՀայոցն կայցին»⁹⁸:

Հայ-քաղկեդոնական ավանդույթն անուղղակիորեն հաստատում է նմանատիպ հրահանգի արձակումը. «Ապա [յաթոռ նստաւ] հերետիկոս Կոմիտաս կաթողիկոսը, որի ժամանակ բազում խռովութուն եւ ավերածութուններ տեղի ունեցան Հռոմոց աշխարհում խոսրովի ձեռքով: Նա [Կոմիտասը] բոլորից սուր կերպով գրգռեց վեճը՝ նզովելու համար Քաղկեդոնի ժողովը»⁹⁹:

Փոխարենը քաղկեդոնականների պարտութեան մասին է վկայում Հակոբիկյան Եկեղեցու եպիսկոպոս Կիրիակոս Ամիրզահին (մահ. 623 թ.).

րութուններ էր ունեցել նրանց հետ՝ կաթողիկոս (Մար Գրիգորը.– Ա. Շ.) համոզում էր նրան բաց թողնել հեթանոս կանանց եւ վերցնել իր օրինական [կնոջը], բայց նա անտեսեց: Ապա նա շրջվեց եւ անցավ հերետիկոսների (կարգա՝ միաբնակների.– Ա. Շ.) կողմը եւ մեծ վնասներ հասցրեց մեր կողմնակիցներից շատերին (տես «A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam (590–660 A. D.)», էջ 24): Զնայած (ենթադրաբար) Մերվի մետրոպոլիտ Եղիայի այս վկայությանը, բրիտանացի արեւելագետ եւ բյուզանդագետ Զ. Հովարդ-Ջոնսթոնը Գաբրիելին անվանում է «նեստորական բարեփոխիչ» (տես J. HOWARD-JOHNSTON, նշ. աշխ.):

⁹⁷ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 542. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 700:

⁹⁸ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 543. հմմտ. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 700:

⁹⁹ ՏԷՆ Հ. ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 467:

«Աստծու հրամանով Պարսից խոսրով արքան՝ Որմիզդի որդին, եկավ եւ նվաճեց Եփրատից արեւելք գտնվող ամբողջ տարածաշրջանը: Ապա, Աստծուց ոգեշնչված եւ Շիրին թագուհու խորհրդով, նա քաղկեդոնիկ եպիսկոպոսներին վտարեց Եփրատից արեւելք գտնվող քաղաքներից եւ նրանց փոխարեն ուղղափառների նշանակեց»¹⁰⁰: Իրանի հակոբիկյան աստիճանակարգի առաջնորդ՝ մափրիան¹⁰¹ Գրիգոր Բար-Հեբրեոսը (1264–1286) հետագայում նույնպես կգրի. «խոսրովի հրամանով... Քաղկեդոնի հիշատակը ջնջվել էր Եփրատից արեւելք ընկած (բոլոր թեմերից.– Ա. Շ.)»¹⁰²:

Ներսես Տայեցու եւ Թեոդորոս Ռշտունու վկայությամբ՝ Դվինի Ե. ժողովի (648 թ.)՝ Կ. Պոլիս ուղարկվելիք դավանաբանական թուղթը շարագրելու պահին¹⁰³ խոսրով Փարվեզի մատանիով կնքած հրամանագիրը տակավին պահվում էր արքունական գանձարանում: Նրանք նաեւ պնդում էին, որ թե՛ «աստվածասեր» թագուհի Շիրինը¹⁰⁴, թե՛ բժշկապետը (Գաբրիելը), իսկ «կողմանցն Ասորեստանի»՝ մետրոպոլիտ «Կամիշոզով»/«Կայէշոզով»-ը եւ եւս 10 եպիսկոպոսներ ժողովից հետո դարձի են եկել՝ ընդունելով «հաւատ գշայոցն»¹⁰⁵:

Սեբեոսի «Կամիշոզով»-ին կամ Ասողիկի «Կայէշոզով»-ին կարելի է նույնականացնել Բար-Հեբրեոսի հիշատակած Քմաիշոն¹⁰⁶ անունով մետրոպոլիտի հետ, չնայած որ ԺԳ. դարի մափրիանի ձեռքի տակ ունեցած տվյալները ցույց են տալիս, որ Արեւելքի Կամիշո մետրոպոլիտը մահացել էր դեռեւս Սելեւկյան 920 թ. (608/9 թ.)¹⁰⁷: Մինչդեռ, «Թուղթ Կոմիտասայ Հայոց կաթողիկոսի ի Պարսս»-ի ամբողջական տարբերակում, որտեղ թվարկված են մնացյալ տասն ասորի եպիսկոպոսների անունները, դարձյալ երեւան է գալիս Կամիշոն՝ «Կամբիշոյ» ձեւով: Փաստաթղթում նշված է, որ այն կազմվել է խոսրով Փարվեզի Իէ. տարում (616/7 թ.)՝ Դվին ժամա-

¹⁰⁰ Sĕu Récit de Mar Cyriaque... ed. et trad. par F. Nau, «Revue de l’Orient Chretien», 1902, t. 7, էջ 198, 203–204:

¹⁰¹ Կարդա՛ [mapryānā]:

¹⁰² Sĕu M. MAZZOLA, Bar ‘Ebroyo’s Ecclesiastical History: writing Church History in the 13th century Middle East. History. Paris, 2018, էջ 38, 246–247:

¹⁰³ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 543. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 700:

¹⁰⁴ Շիրին թագուհին, ըստ Անտիոքոս Ստրատեգոսի, նեստորականն էր ի ծնե (АНТЮХЪ СТРАТИГЪ, էջ 54, 52):

¹⁰⁵ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 543. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 700:

¹⁰⁶ Կարդա՛ [Qāmīšō’]:

¹⁰⁷ Sĕu M. MAZZOLA, նշ. աշխ., էջ 17, 357:

նաժ 11 ասորի եպիսկոպոսներից երկուսի խնդրանքով.¹⁰⁸ «...որք խնդրեցէք զհաւատ քրիստոսասէր Հայոց՝ որք ի դրան արքունի հասեալ կայիք: Ի խնդրոյ ձերմէ, հրամանաւ տէրանց, ես Կոմիտաս Մամիկոնէից եպիսկոպոս, որ յաջորդեցայ ի կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծաց, ետու զետկարս զայս բոլորով սրտիւ եւ աներկբայելի հաւատով, առաջի բազում նախարարաց Հայոց եւ այլ ազգաց քրիստոնէից, որ ի դրան արքունի հասեալ էին, մանաւանդ առաջի մեծի տանուտեառն խոսրովշնունն կոչեցելոյ, որոյ ճանաչիւր անուն Սմբատ, յազգէ Բագրատունեաց...»¹⁰⁹:

Սույն մեջբերումը միանշանակ փաստում է, որ այդ 11 եպիսկոպոսները Տիգրանի ժողովում ներկայացնում էին Հակոբիկյան Եկեղեցու պաշտոնական պատվիրակությունը:

Դիլին ժամանած Հակոբիկյան եպիսկոպոսներից մեկի անունը Պետրոս էր, մյուսինը՝ Մարմարութա: Վերջինիս կարելի է նույնականացնել Տիկրիտի մետրոպոլիտ սբ. Մարութայի¹¹⁰ հետ: Ըստ Հակոբիկյան Եկեղեցու կաթողիկոս Միքայել Ա. Մեծի (1166–1199) եւ Բար-Հեբրեոսի, Մարութան է նշանակվել առաջին մափրիանը Արեւելքում՝ Սելեւկյան 940 թ. (628/9 թ.)՝ պարսիկների նկատմամբ կայսեր Հերակլի տարած հաղթանակից հետո¹¹¹: Մարութայի վարքը հեղինակած աշակերտն ու հաջորդողը՝ Դենհան (649–659), պնդում է, թե ուսուցիչը, գտնվելով Տիգրանում՝ բժշկապետ Գաբրիելի հովանու ներքո, արժանացել էր խոսրովի արքունիքի բարեհաճությունը¹¹²:

Ահա մնացած ութ ասորիների անունները, որոնք կաթողիկոս Կոմիտասի պնդմամբ դարձի եկան՝ ընդունելով «հաւատ զՀայոցն». Պօղոս/Պաւղոս Արուեստան եպիսկոպոս (Bēt ‘Arəbāyē թեմ), Գաբրիէլ Տաճկաց եպիսկոպոս (Ṭayyāyē թեմ), Յովնան Հերթայ եպիսկոպոս (Hīrta թեմ), Սիմօն/Սիման

¹⁰⁸ Ի դեպ՝ Արեւելքի Եկեղեցու պատմությանը նվիրված վերջին ուսումնասիրություններում մետրոպոլիտ Կամիշոյի մահը թվագրվում է 619 թ. (տե՛ս P. WOOD, Miaphysites in Iraq during the Last Great War of Antiquity (c. 604–28) and its Aftermath, “The Journal of Ecclesiastical History”, 2022, vol. 73, no 1, էջ 5):

¹⁰⁹ Թուղթ Կոմիտասայ Հայոց կաթողիկոսի ի Պարսս, հրատ. Կարապետ վրդ. Կոստանեանցի, «Արարատ» ամսագիր, 1896, ժԱ, էջ 535. Գիրք Թղթոց, 2րդ հրատ., աշխ.՝ Նորայր արք. Պողարեանի. Երուսաղէմ, 1994, էջ 412:

¹¹⁰ Կարդա՛ [Mārūtā d-Ṭagrī]:

¹¹¹ Տե՛ս Chronique de Michel le Syrien, ed et trad. par J.–B. Chabot, Paris, 1899–1910, t. 2, էջ 414, t. 4, էջ 411, M. MAZZOLA, Op. cit., էջ 18, 358:

¹¹² Տե՛ս Histoires de Marouta Métropolitain de Tagrit et de Tout l’Orient (VIe – VIIe siècle), écrite par son successeur Denha, ed. et trad. par F. Nau, Patrologia Orientalis, 1905, t. 3, fasc 1, no 11, էջ 73–77:

Նինուէի եպիսկոպոս (Nīnwē թեմ), Գաբրիէլ Քարմա եպիսկոպոս (Karmē թեմ), Սաբասիոյ Կոհինիհորական եպիսկոպոս, Բենիամին Սրընգի եպիսկոպոս (Šiggār թեմ), Ստեփան/ն/ոս Արզնոյ եպիսկոպոս (Arzūn) թեմ¹¹³:

Միքայել Ասորու եւ Բար-Հեբրեոսի տեղեկությունների հիման վրա մեզ հաջողվում է նույնականացնել Հակոբիկյան Եկեղեցու թվարկված բոլոր թեմերը, բացառությամբ Կոհի-Նիհորականի, որը Անանիա Շիրակացու (մոտ 612–685) խմբագրությունը վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ում տեղադրվում է Ուրմիա լճից հարավ-արեւմուտք¹¹⁴: Իսկ ինչ վերաբերում է Կոհի-Նիհորականի եպիսկոպոսի անվանը, կարծում ենք, որ մենք գործ ունենք գրաբարում աղավաղված միջին արամեերեն [Սաբրիշո՛] (բառ.՝ «հույսը Յիսուսի վրա») անվան հետ:

Նույնականացման են ենթակա նաեւ ութ ասորի եպիսկոպոսներից առնվազն երկուսի անունները: Գրականությունում հստակեցված է, որ 600–620 թթ. արաբների եպիսկոպոսը Հովնանն էր¹¹⁵, որը երկար թափառումներից հետո հաստատվել էր ալ-Հիրայում՝ Սասանյաններին ենթակա Լախմիդների արաբական թագավորության մայրաքաղաքում¹¹⁶: Հստակեցված է նաեւ այն փաստը, որ Քարմայի թեմի վերջին նեստորական եպիսկոպոսը Գաբրիելն էր¹¹⁷, որը դարձի եկավ դեպի Հակոբիկյան Եկեղեցի¹¹⁸:

Սույն ուսումնասիրությունն ամփոփելով՝ պետք է խոստովանել, որ ինչպես ԺԲ.–ԺԳ. դարերի Հակոբիկյան առաջնորդներն (Միքայել Ասորին եւ Բար-Հեբրեոսը), այնպես եւ Է. դարի նույն եկեղեցուն պատկանող հեղինակները, որեւէ տեղեկություն չեն պահպանել մեզ հետաքրքրող եկեղեցաժողովի վերաբերյալ: Մեր կարծիքով, պատճառը շահանշահի հրովարտակն էր, որով «հաւատ զՀայոցն» սահմանվեց որպես Պարսկաստանի բոլոր քրիստոնյաների պաշտոնական դավանանք: Մինչդեռ Հայոց Եկեղեցին չմոռանանք, որ ի տարբերություն հակոբիկյանների (Սեւերիոս Անտիոքցու հետեւորդների) հավատարիմ էր Հուլիանոս Հալիկառնասցու ուսմունքին: Իսկ Տիգրանի ժողովում, ինչպես տեսանք, Հակոբիկյան Եկե-

¹¹³ «Թուղթ Կոմիտասայ Հայոց կաթողիկոսի ի Պարսս», էջ 535. «Գիրք Թղթոց», էջ 412:
¹¹⁴ Աշխարհացոյց, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Բ., Ե. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2003, էջ 2153:
¹¹⁵ [Yōhannān Tayyāyē].
¹¹⁶ S. M. MORONY, Iraq after the Muslim Conquest. Princeton, NJ, 1984, էջ 376:
¹¹⁷ Կարդա՛ [Gabrīl d-Karmē].
¹¹⁸ S. D. WILMSHURST, The Martyred Church. A History of the Church of the East. London, 2011, էջ 75:

ղեցու 11 եպիսկոպոսներ՝ մետրոպոլիտ Կամիշոյի գլխավորությամբ, դարձի եկան հենց «հաւատին զՀայոցն», այլ կերպ ասած՝ համալրեցին հուլիանականների շարքերը¹¹⁹։

Մեր կարծիքով՝ «հաւատին զՀայոցն» դարձի եկած քահանայապետների շարքերում պետք է փնտրել նաեւ Երուսաղեմի պատրիարք Զաքարիային, որը մահացավ գերության մեջ¹²⁰, եւ Աղվանից կաթողիկոս Վիրոյին։

Զնայած որ Աղվանից Եկեղեցին Դվինի հովանու ներքո էր¹²¹, Վիրոն, գտնվելով Տիզբոնում պատվավոր պատանդի կարգավիճակում¹²², ժողովին հանդես էր եկել, ինչպես պնդում են Ներսես Տայեցին եւ Թեոդորոս Ռշտունին, քաղկեդոնականների կողմից՝ հույն եպիսկոպոսների հետ կողք-կողքի¹²³։

ՎԵՐՋՆԱԲԱՆ

Խոսարով Փարվեզի՝ Տիզբոնում գումարած ժողովում Դվինի կաթողիկոսությունը ձեռք բերեց փաստաթուղթ, որով հակաքաղկեդոնական միաբ-

¹¹⁹ Սա առաջին դեպքը չէր, երբ պարսկահպատակ ասորի եպիսկոպոսները միանում էին Հայոց Եկեղեցուն։ Դվինում կաթողիկոսներ Բաբգեն Ա.-ի (490–516) եւ Ներսես Բ.-ի (548–557) կողմից 506 եւ 544 թթ. գումարված ժողովների նյութերից տեսնում ենք, որ ասորիները իրենց ակտիվ մասնակցությունն են բերել նեստորականներին համատեղ բանադրման գործընթացներում (ԲԱԲԳԷՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՈԹՄՍԵՑԻ, [Ա.], [Բ.] Թուղթ Հայոց ի Պարսս, առ ուղղափառս, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Գ., Զ. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2004, էջ 113–124, ՆԵՐՍԷՍ ԲԱԳՐԵՒԱՆԳԱՅԻ, Պատասխանի թղթոյն Ասորեաց, ի Ներսեսէ Հայոց կաթողիկոսէ... անդ, էջ 417–417, ՆԵՐՍԷՍ ԲԱԳՐԵՒԱՆԳԱՅԻ, Ուխտ միաբանութեան Հայոց աշխարհիս... անդ, էջ 419–420)։

¹²⁰ ՏԵՆ ԱՆՏԻՈՒՅ ՏՐԱՏԻՄԵՒ, էջ 66, 65։

¹²¹ Ա. ՇԱՀԻՆԵԱՆ, Ե.–Է. Դարերի Պարսկահպատակ Հայոց Հայրապետերի Իրաւասութեան եւ Հովանու Ներքոյ Գտնուող Տարածքները, «Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս», հտ. ԼԸ., 2018, էջ 93–116։

¹²² Ըստ է. դարի Աղվանից մարզպանությունից անանուն մի հայ մատենագրի՝ Վիրոն մինչեւ Խոսարովի սպանությունը (628 թ.), 25 տարի շարունակ, գտնվել է նրա արքունիքում՝ որպես պատանդ։ Միաժամանակ, (Շիրին) թագուհու միջնորդությամբ, նրան հաջողվել էր պահպանել կաթողիկոսական տիտղոսը (ԱՆԱՆՈՒՆ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻ, Պատմութիւն յաղագս յարուցման ազգաց բարբարոսաց... «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Գ., է. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2005, էջ 396–397)։

¹²³ ՍԵՔԷՍՏ, էջ 542. ԱՍՈՂԻԿ, էջ 699. Վիրոյի վերաբերյալ հայ մատենագիրների փաստարկները հիմնավորվում են Վրաց Եկեղեցու կաթողիկոս Արսեն Սափարեցուն (860–887) վերագրվող «Վրաց եւ Հայոց բաժանման մասին» (Ծանցոցոնստոզն յարտոջլոտա յա Նոմձետա) երկում տեղ գտած նյութերով։ Վրաց-քաղկեդոնիկ հեղինակը գրում է, որ Հայոց կաթողիկոս Կոմիտաս Ա.-ն վերադարձրեց Աղվանից Եկեղեցին հակաքաղկեդոնական դավանանքին (Վրաց աղբյուրները Հայաստանի յեվ հայերի մասին, թարգմ.՝ Լ. Մելիքսեթ-Բեկի, հտ. Ա.։ Ե.–ԺԲ. Դար, Յերեվան, 1934, էջ 37–38)։

նակ հավատամքը իրավական ձեւակերպում ստացավ: Խոսարովը, անկասկած, իր առջեւ նպատակ էր դրել օգտագործել «հաւատ զՀայոցն» որպէս գաղափարախոսական զենք՝ ամրապնդելու իր դիրքերը Բյուզանդիայի արեւելյան պրովինցիաններում, որոնք պատերազմի սկզբից (603 թ.) անցել էին իր բանակի վերահսկողութեան տակ:

Ահա թե ինչու Հայոց Եկեղեցին, ի տարբերութիւնն նեստորականների, կաթողիկոս Աբրահամ Ա. Աղբաթանեցու մահից մի քանի տարի անց՝ Խոսարովի ԻԱ. տարում (610/1 թ.)¹²⁴, հնարավորութիւնն ստացավ թափուր գահը համալրել նորընտիր հայրապետով:

Զաքարիային պարսիկների կողմից գերեվարելուց անմիջապէս հետո Երուսաղեմում նրա տեղապահ Մողեստոսը¹²⁵ թուղթ է հղում Կոմիտասին՝ նրան դիմելով արքեպիսկոպոս: Կոմիտասը նույն կերպ է ինքն իրեն կոչում պատասխան թղթում՝ հայերեն համարժեք տարբերակով՝ եպիսկոպոսապետ: Սույն թղթակցութիւնը նույնպէս գրի է առել Սեբեոսը¹²⁶: Սակայն արդեն «Թուղթ Կոմիտասայ... ի Պարսս»-ում, որը կազմվել էր Տիգրանայցեից հետո, հեղինակը, ինչպէս տեսանք, գրում է իր մասին որպէս Մեծ Հայքի կաթողիկոս, որ այդ տիտղոսին արժանացավ Սմբատ Բագրատունու (Խոսարով Շընումի) միջնորդութեամբ¹²⁷:

Այս փաստաթղթի ամբողջական տարբերակը, որը հրապարակվել է «Արարատ» ամսագրում դեռ 1896 թ., թվագրվում է Խոսարով Փարվեզի Իէ. տարով (616/7 թ.): Եթե ընդունենք ընդօրինակող որեւէ գրչի մեխանիկական սխալը՝ ով կարող էր «ԻԵ» տառերը հեշտութեամբ շփոթել «ԻԵ»-ի հետ, կստանանք Պարսից Եկեղեցաժողովի տարեթիվը շահանշահի ԻԵ. տարում: Այն մեկնարկել է 614 թ. հունիսի 27-ին, երբ Երուսաղեմը արդեն մեկ ամսից ավելի է, ինչ ընկած էր:

Ինչ վերաբերում է Այվանում գտնվող նեստորական եւ միաբնակ ասորիների միջեւ դավանական հողի վրա տեղի ունեցած բանավեճին, ապա այն, ըստ ամենայնի, սկսվել էր 613 թ. կեսերին եւ շարունակվել մեկ տա-

¹²⁴ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 508:
¹²⁵ Անտիոքոս Ստրատեգոսի վկայութեամբ՝ Մողեստոսը, Հերակլի ԻԱ. տարում, Տիրոջ Խաչի վերագարծից հետո մարտի 21-ին՝ գերութիւնից 17 տարի անց եւ Խոսարովի սպանութեան Գ. տարում, այսինքն՝ 631 թ., կարճ ժամանակով զբաղեցրեց Երուսաղեմի պատրիարքի գահը (տես ԱΝΤΙΟΧΉ ΣΤΡΑΤΙΓΉ, էջ 65–66, 65–66):
¹²⁶ ՍԵՔՆՈՍ, էջ 512–516:
¹²⁷ Տես «Գիրք Թղթոց», էջ 412:

րի, երբ արքայից արքայի հրահանգով եւ արքունիքի բժշկապետի անմիջական միջամտութեամբ, փակվեց միաբնակների հաղթանակով:

Հայոց կաթողիկոս Ներսես Գ. Տայեցու եւ գահերեց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու Կոստանդ. Բ. կայսրին հասցեագրված պատասխան թղթից պարզ էր, որ երբ հայ եպիսկոպոսներ Կոմիտասն ու Մատթեոսը ժամանեցին «ի դուռն արքունի», «Երան անուանեալ կաթողիկոսն, եւ այլ եպիսկոպոսունք յԱսորեստանէ եւ յԱրուստտանէ եւ ի Խուժաստանէ» արդեն այնտեղ էին գտնվում: Նրանք, հավանաբար, սպասում էին գրավոր ներկայացված «հավատքի խոստովանութեան» պատասխանին, ինչի մասին ամփոփելով գրում էր Արեւելքի Եկեղեցու եպիսկոպոս հայրերի անունից փաստաթղթերի կազմողը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Պարսից Եկեղեցաժողով, Խոսրով Փարվեզ, Հայոց Եկեղեցի, Արեւելքի Եկեղեցի, Ասորոց Հակոբիկյան Եկեղեցի, նեստորականներ, միաբնակներ, քաղկեդոնականներ, հակաքաղկեդոնականներ:

РЕЗЮМЕ

В исследовании выявлены предпосылки, причины и последствия упоминаемого участником IV Двинского собора (644/5 г.), епископом Себэосом, синода, который был созван в Ктесифоне сасанидским царем царей Хосровом II Парвизом (590–628). Оно базируется на разноязычных нарративных источниках, эпистолярных документах, синодальных материалах, а также на энциклопедических сборниках начала VII века, содержащих богословские тексты. Автор статьи критикует различные версии датировки Персидского синода, а также теорию о том, что дело в столице завершилось лишь диспутами, а не заседаниями епископов. Он демонстрирует, что мы имеем с синодом, созванным непосредственно после пленения в мае 614 г. сасанидской армией Иерусалима. В статье реконструирован список основных участников синода из числа высшего духовенства стран Христианского Востока, имена обоих блюстителей из числа высшей светской знати Ирана, восстановлены повестка дня и принятое постановление.

ние. Это был шахиншахский указ, который юридически оформлял «армянскую веру» в качестве единственной доктрины для всех подданных христиан, в том числе проживавших на оккупированных территориях Византии.

SUMMARY

The study reveals the background, causes and consequences of the Synod convened in Ctesiphon by the Sasanian King of Kings Կosrow II Parvēz (590–628), and mentioned by Bishop Sebēos, a participant of the Fourth Council of Dvin (644/5). The article is based on multilingual narrative sources, epistolary documents, synodal materials, and collections containing theological texts from the early 7th century. The author criticizes various theories regarding the dating of the Persian Synod, as well as the theory that the proceedings in the capital consisted only of debates and not of actual meetings of bishops. He demonstrates that we have a synod convened immediately after the capture of Jerusalem by the Sassanid army in May 614. The article reconstructs the list of the synod’s main participants from among the high clergy of the Christian East, the names of both guardians from among Iran’s highest secular nobility, and restores the agenda and the resolution adopted. It was the Shāhanshāh’s decree that legally formalized the “faith of the Armenians” as the sole doctrine for all Christian subjects, including those residing in the occupied territories of Byzantium.

